

Т.А. Якубова

**ІСТОРІЯ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ ТА МІСТА
ГЛУХІВ У МАТЕРІАЛАХ ІНСТИТУТУ
РУКОПISУ, ФРАНЦУЗЬКОМУ
ТА ПОЛЬСЬКОМУ ФОНДАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМ. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Стаття присвячена історії Північної війни і міста Глухів, історичних біографій І. Мазепи, Карла XII у матеріалах фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Тема статті представлена в історичній літературі французького, польського фондів, Інституті рукопису НБУВ. Маловідомі фонди бібліотеки представляють історичні праці Вольтера. І. Борщака, Р. Кириченко, в яких відображені факти історичних біографій І. Мазепи, Карла XII в часи Північної війни на Україні.

Широке наукове розкриття змісту історико-культурних фондів НБУВ про події Північної війни 1709 року дозволяє зробити сучасну найбільш повну реконструкцію історичних подій Північної війни, історії міста Глухів, історичних біографій І. Мазепи, Карла XII в період перебування їх на Україні.

Ключові слова: історичні джерела, фортеця Очаків, козацтво.

Сучасні дослідження унікальних історико-культурних фондів НБУВ дають значний матеріал для подальшого вивчення історії Північної війни, міста Глухова, біографій українського гетьмана І. Мазепи та шведського короля Карла XII. Полтавська битва, 300-річчя якої відзначалося у 2009 р., назавжди увійшла до анналів світової історії, рішуче змінивши політичну карту Європи. Популяризація маловідомих бібліотечних фондів НБУВ, присвячених цій проблемі, є ознакою європейського, цивілізованого підходу до історії, який передбачає відказ від штампів радянської історичної науки. Ці фонди залишаються культурною складовою історичного контексту, який відтворює широке полотно минулого України і Європи у XVIII ст. [1].

Тривалий період марксистко-ленінської ідеології в історичній науці у часи СРСР фактично залишив бібліотечні фонди НБУВ законсервованими для європейських дослідників. Склад історико-культурних фондів бібліотеки щодо подій Північної війни залишається не вивченим дослідниками країн Європи, зокрема Швеції. Питанням проведення широких досліджень історичних джерел з цієї теми у бібліотечних і архівних фондах країн пострадянського простору присвячена доповідь відомого шведського історика Бенгта Нельсона на Міжнародній науково-практичній конференції у Полтаві [2].

В Інституті рукописів НБУВ зберігаються рукописні документи щодо подій Північної війни і історії Глухова у цей період. Необхідно відзначити збірку, в якій йдеться про перехід І. Мазепи на сторону шведського короля Карла XII та реакцію російської сторони, зокрема Петра І.

Рукописний документ «Указ Петра І

І. Скоропадському 26 мая 1709» містить цікаву історичну інформацію про те, як запорожці не дотримались певної домовленості з російською стороною та перейшли на сторону І. Мазепи. Запорожці 24 листопада 1700 р. писали лист «к изменнику Мазепе», у якому просили прислати на Кіш посланців від шведського короля Карла XII та від польського короля Лещинського для укладання певної військової угоди з ними. Під час цих подій запорозькі козаки просили військовій кленоди від шведського короля для розорення фортеці Кам'яний Затон.

В цьому рукописному документі говориться, що запорожці, які прийняли сторону І. Мазепи, декілька разів направляли посланців до кримського хана з проханням надати їм підданство та допомогу у боротьбі з російським військом. Кримській хан у свою чергу написав листа до султана у Константинополь з повідомленням про пропозиції запорожців, які перейшли на сторону І. Мазепи. Турецький султан, який намагався жити у мирі з Росією, надіслав кримському ханові наказ, тих зрадників запорожців не приймав у себе в Криму та ніякої «ссоры» чи поводу до порушення мирних відносин з Росією не давав. Турецький візир завірив російського посла у Константинополі про наміри Османської імперії мир з Росією «содержать ненарушимо».

Кошовий отаман Гордієнко направив листи до польського короля Лещинського з проханням прийти на Україну з військовою допомогою, але росіяни перехопили посланців та затримали їх у Києві, листи передали до російської посольської канцелярії. Про ці події російський уряд повідомив гетьмана І. Скоропадського і наказав, щоб запорожців, які перейшли на сторону І. Мазепи, розшукувати і ловити, а тих запорожців, які від І. Мазепи переходили на російську сторону, визнаючи свою провину, не карати. І. Скоропадському наказувалось приводити їх до присяги [3].

В «Указе Петра І І. Скоропадському 28 августа 1709» зазначається, що гетьман І. Мазепа на свій розсуд відправив за Дніпро і там поселив на землях значну кількість людей з Малоросії. Ці землі мали залишатися вільними від переселенців, тому цар наказував «...ученить...крепкие заставы и для поселения за Днепр никого из жителей Малоросии не пропускать» [4].

У документах Інституту рукописів можна знайти історичні відомості про Глухів та його роль у роки Північної війни [5].

Цікавим документом є «23 марта 1709 г. Грамота Петра І, прислана до гетьмана І. Мазепи», який піднімає перед дослідниками питання щодо можливості надходження російських імператорських грамот до І. Мазепи після переходу українського гетьмана на сторону шведського короля. Імовірно, що Глухів та Батурин в часи Північної війни залишались тими містами України, де накопичувався провіант,

амуніція та знаряддя для війських кампаній російської армії. В грамоті зазначалось, що малоросійські люди не повинні займати для власних потреб підводи із Батурина та Глухова. Малоросійському люду, який наvertsався назад до російської сторони, «никаких бы не делать утиснений» [6].

В Інституті рукописів зберігається реєстр листів Петра I до гетьмана І. Скоропадського та інших осіб часів Північної війни. Привертає увагу документ «1 октября 1709 г. Письмо о высылке шведского полону». У ньому зазначається, що шведські полонені після Полтавської битви знаходились у різних містах України, імовірно і в Глухові. В листі російського імператора наказувалось вислати шведських полонених, які утримувались у малоросійських містах, з надійним конвоєм у Серпухов у перших числах грудня 1709 р. [7]. Карл XII у 1709-1710 роках мав певні наміри схилити Туреччину до нової війни з Росією, тому перебування значної кількості полонених шведів на Україні містило певну загрозу для інтересів Росії. Вона поспішала відправити полонених і з території України углиб північних територій Російської імперії.

Заслуговує на увагу документ «Збірка В. Модзалевського – специфікація шведського війська, яке здалося Меньшикову в Переволочній 30 червня (июня) 1709 г. З архіва Стокгольма. 1709.30. VI. Польською мовою – 9 с.» [8]. У ньому польською мовою за родами військ (рейтари, полкові драгуни та ін.) зазначені прізвиська шведів, які потрапили у російський полон під Переволочною, загальна кількість поранених тут шведів (4636 чол.), окремі прізвиська (ризького губернатора графа Левенгаупта, шведських генерал-майорів Крейза та Круза, генерал-ад'ютанта Рейншельда, графа Бонді).

Цікавою є копія листа Петра I про перемогу під Полтавою, адресованого Адаму Миколайовичу Синявському, воєводі Бельському. Лист написаний польською мовою. У нижній частині надано російський переклад [9]. У листі російський монарх говорить «о значительной и неожиданной победе, которую господь Бог благоволил даровать нам, благодаря неописанному мужеству наших солдат», називає шведів як «гордый и пылкий неприятель», повідомляє, що росіяни взяли багато шведських знамен, гармат. Тут зустрічаються прізвиська шведських генералів, які потрапили в полон під Полтавою (1709 р.) (генерал-фельдмаршала Реншельда разом з чотирма гренадерами Шліпенбахом, Штікенгбергом, Галайтоном, Розеном), князя Віртінгбергського (родич шведського короля) шведського міністра графа Піпера і двох секретарів Гелтмелина і Цидергельма. При них знаходилось кілька тисяч шведських офіцерів та солдатів. За виразом Петра I в листі, «військо шведів постигла доля Фаестона». У погоню за розгромленим та розореним неприятелем російським імператором були послані генерал-лейтенант князь Голіцин та

його міністр Боуер.

В Інституті рукописів НБУВ зберігається документ кінця XVIII ст. «Служба благодарственная на Полтавскую победу 1709 г. Список конца XVIII в.». У тексті, написаному старослов'янською, представлено оспівування російського царя Петра I як захисника Росії «гордо ходящего» та «блаженного», якій має славу, оскільки звільнив російську державу своїм воїнством [10].

Раїса Степанівна Кириченко стала однією з перших українських дослідниць, яка підняла тему вивчення біографій І. Мазепи та Карла XII на матеріалах франкомовного фонду НБУВ на початку XXI ст., і присвятила їй майже 10 років свого життя [11]. Вона виявила маловідомі французькі енциклопедії, в яких міститься інформація про Північну війну, фортецю Очаків, Північне Причорномор'я. Франкомовні довідкові видання НБУВ успадкувала переважно від бібліотек Київської духовної академії та Київського імператорського університету св. Володимира. Дослідниця тривалий час була завідувачкою сектору зарубіжної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, вільно володіла декількома європейськими мовами. Її науковий талант, патріотизм, небайдужість до історичної долі України, внесок у справу відродження духовності та культури залишили нащадкам чисельні наукові статті, які торкалися маловідомих бібліотечних фондів НБУВ, французької книги в Україні. Тривалий час Р.С. Кириченко працювала з каталогами Національної бібліотеки Франції [12]. Вона вивчала наукову спадщину Ілька Борщака, який працював у Франції і досліджував біографію І. Мазепи та події Північної війни. Р.С. Кириченко відмітила прогресивну роль французької книги, української еміграційної науки щодо історії України у статті «Французька книжка з приватних бібліотек: доля, склад, історико-книгознавча реконструкція (Вісник Книжкової Палати, 2003, №11 (88)). Підсумком багатолітньої праці видатної української дослідниці стала дисертація «Франкомовна україніка кінця XVII – початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст історико-книгознавча реконструкція» (2005). Завдяки її ретельним пошукам у франкомовному фонді НБУВ була виявлена унікальна та надзвичайно цікава французька історіографія щодо історичних біографій І. Мазепи та Карла XII, історії Північного Причорномор'я, фортеці Очаків у XVIII ст. («Історія Карла XII» («Histoire de Charles XII» (1785) Вольтера, «Мемуари генерала Манштейна» (Manstein Christoph Hermann de, le général. Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie. T.1. (1772) .

До XVII ст. Україна перебувала для французів на задвірках цивілізації й була для них terra incognita, останнім оплотом християнського світу перед дикими ордами татарської Азії та Османської імперії. У XVIII ст. Париж уважно та стурбовано слідкував

за перебігом Північної війни та перетворенням Московського царства на могутню імперію. Перемога росіян під Полтавою над шведами викликала занепокоєність у Західній Європі. Про Батуринську трагедію були опубліковані статті у популярних французьких виданнях «Paris Gazette», «Mercure Historique et Politique», «Lettres Historiques».

Образ І. Мазепи увійшов у світову культуру завдяки геніальним митцям. Досить правдиву та цікаву історичну характеристику гетьмана у французьких виданнях надав сучасний український історик Є.М. Луняк [13].

І. Мазепа уявлявся розумним волелюбним козаком-авантюристом, у характері якого поєднані дві найголовніші риси: патріотична любов до знедоленої батьківщини та романтичне захоплення жінками. Таке уявлення про хитрого гетьмана поєднувалося з усталеним стереотипом козака-запорожця, який понад усе любив свої неосяжні степи, вірного коня та гостру шаблю. Велику роль у перетворенні І. Мазепи на романтичного героя-коханця, яким він почав сприйматися в Європі, відіграв Вольтер. Саме він у своїй «Історії Карла XII» (1731) подав відому та популярну байку про «любовну пристрась» І. Мазепи до дружини знатного польського шляхтича пана Фальбовського [13]. Широко відомі в Європі та Польщі мемуари шляхтича Пасека («Pamiętniki Jana Chryzostoma z Gosławic Paska z czasów panowania Jana Kazimierza Michała Korybuta I Jana III (1656-1688), T.XI»), в яких докладно описується ця романтична пригода І.Мазепи, зберігаються у польськомовному фонді НБУВ. Вольтерівське бачення козацької України було визначально-типовим для Франції XVIII ст. [14].

Про свій твір сам Вольтер так зазначав у листі до відомого урядовця Шуазеля 16 грудня 1767 р.: «Щоб не казали, а над історією Карла XII я багато працював..., треба мати на увазі, що я був першим, хто писав про це. Наприклад про Україну. У нас знали тільки книжку Боплана...».

Важливим для історичних біографій І. Мазепи та Карла XII стає опис подій Північної війни, поданий Вольтером. Він зупиняється на їх взаємовідносинах, відступі до Очакова у 1709 році. Фактично Вольтер став першим європейським автором, який представив європейському читачу досить правдиву ситуацію військового рейду шведів та козаків по південноукраїнським степам та висвітлив талант І. Мазепи як полководця під час подій Північної війни. Праця Вольтера вважається однією з кращих історичних робіт, в якій найбільш повно висвітлюється подія під фортецею Очаків у 1709 р. [16; 17]. Філософські погляди Вольтера, його досить незалежна позиція значно відрізнялись від праць імперської російської і польської історіографії. Французький філософ з «посмішкою розуму» відносився до історії Європи, а опис подій Північної війни на теренах тодішньої України продовжує

залишатися унікальною для читачів XXI ст.

На початку XX ст. до цієї теми звернувся Ілько Боршак. В ІРНБУ (Ф. X. –№ 16885) зберігається його стаття «Вольтер і Україна» (1926), у якій автор досліджував нотатки Вольтера до «Історії Карла XII», що переховувались у рукописному відділі Паризької Національної бібліотеки. У цих нотатках головне місце займають питання, які задавав собі Вольтер, і з якими звертався до різних осіб. Французький філософ користувався матеріалами свідків, що відіграли ту іншу роль в подіях Північної війни, серед яких слід згадати графа Дезайєр, Станіслава Ліщинського, Понятовського, маршала Шуленбурга, де Крусі, барона Фабріз. Користуючись матеріалами очевидців, Вольтер у своїх нотатках літературно змалював портрет І. Мазепи, який не використав у «Історії Карла XII»: «...Щодо його характеру, то був відважний аж до нерозсудку, завзятий, прозорливий, жорстокий, жвавий, і великий працівник. Як гетьман, став таким господарем краю, що був у ньому більш абсолютним від самого царя».

У рукописних нотатках Вольтера згадується власноручний меморіал маршала Шуленбурна. В цьому документі зазначається, що шведський король Карл XII вирішив повернути на Україну, країну козаків, володар якої з титулом гетьман називався Мазепою, що саме «Мазепа порадив королеві й деяким вельможам рятуватися через пустелю на 50 миль, що межує з Туреччиною». І. Боршак вказує, що Вольтер користувався матеріалами П. Орлика. Завдяки цим чисельним спогадам, мемуарам очевидців подій Північної війни Вольтеру вдалося скласти досить цікавий текст щодо історичного портрету І. Мазепи. Текст був переведений І. Боршаком. Слід відмітити наступні моменти в тексті Вольтера: «Мазепа міг ледве сам врятуватись з 6-ма тисячами козаків і кількома кіньми, навантаженими золотом та сріблом. Однак він приніс йому (Карлу XII) надію на підтримку своїм розумом тій невідомій країні та любов'ю усіх козаків, що роз'юшені на московитів, прибували відділами у шведський табір...Один лише козацький гетьман володар Мазепа дав змогу втриматися шведам. Без його допомоги шведська армія загинула б від голоду та мізерії» [15].

У фондах НБУВ зберігається книга «Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах» (упорядник Сергій Павленко, 2009). Спогади і мемуари очевидців подій Північної війни 1709 р. свідчать про те, що навіть після Полтавського прогromу Карл XII залишався для Європи і Швеції великим монархом та полководцем. Сучасники находили схожість, подібність характерів монархів Росії та Швеції – Петра I та Карла XII. Обидва відрізнялись войовничими характерами, тягою до великих баталій, військових походів з метою поширення територій своїх імперій.

Поразка під Полтавою, відступ до Очакова були

важким потрясінням для Карла XII та шведської армії. Шведи опинились в степовій Україні в незвичних кліматичних умовах з досить обмеженим запасом провіанту та амуніції. Незважаючи на це, Карл XII не покидав надію щодо продовження військових компаній проти Росії, і, навіть, знаходячись на турецькій території округи фортеці Очаків у липні 1709 р., досить мужньо та спокійно переносив всі важки «пригоди» та випробування військового життя. Він надавав різні дипломатичні розпорядження, вів листування з урядом Туреччини. Тут народжується його знамените послання урядовій раді до Стокгольму. В ньому Карл XII фактично назвав поразку під Полтавою випадковістю та визнав можливість майбутніх перемог шведів над росіянами. Він вважав головною причиною поразки вигідне розташування російської армії на місцевості, яка була вдало укріплена, відмічаючи при цьому відвагу шведів, які скрізь атакували та переслідували росіян. Свою майбутню стратегію король бачив у наборі нових полків піхоти і кавалерії, які повинні в будь-який час бути готовими виступити у театрі бойових дій. В тексті «Послання» Карла XII відмічено місце написання документу: «лагерь при Осове (т.п. Очаків) на березі Чорного моря, 11-го липня 1709 року» [18].

Після Полтавської битви істориками різних країн була створена обширна історіографія щодо Північної війни, але безперечним залишається той факт, що мемуари, спогади очевидців подій 1709 року несуть більш повну, правдиву інформацію щодо історичних портретів І.Мазепи та Карла XII. «Спогади Константена де Трувіля про похід Карла XII в Росію» містить збірка документів «Доба гетьмана Івана Мазепи в документах» (2007). В спогадах автор розповідає про наміри шведського короля щодо майбутніх походів проти Росії, який залишався в очах оточуючих генералів великим полководцем з досить міцним військовим духом та впевненістю у власну військову форту. Карл XII не пробачив очаківському паші заgrimку човнів для переправи шведів та козаків через Буг на очаківський берег. Знаходячись в таборі на турецькій території, Карл XII направив посланця до Стамбулу з дипломатичними листами до турецького уряду, після чого очаківський паша був знятий з посади, а у фортеці Очаків розпочались ремонтно-будівельні роботи.

Північна війна мала свої позитивні та негативні наслідки для країн-учасниць. Війна сприяла перетворенню Росії на велику імперію. Швеція ж спрямувала свої зусилля в бік внутрішнього розвитку. Для України це була сторінка історії, в якій чітко прозвучала ідея державної незалежності. Навіть програвши Полтавську битву, «гетьман Мазепа виграв, зрештою, в глибокому історичному сенсі: без «мазепинства» не було б України в її нинішньому статусі європейської держави. До цього треба було пройти шлях майже в триста років, але перший крок на ньому зробив саме Мазепа» [19; 20; 21].

Маловідомі історико-культурні фонди НБУВ створюють потужний пласт унікальних матеріалів щодо подій Північної війни, історії Глухова та історичних біографій І. Мазепи і Карла XII. Вивчення цих фондів дасть новий цікавий матеріал у висвітленні актуальних проблем історії України, Польщі, Росії, Туреччини та Швеції.

Посилання

1. Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава, 2009. – 480 с.
2. Bengt Nilsson. Forgotten sources – the need for more cooperation in Poltava studies // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава, 2009. – С.14-21.
3. Інститут рукопису Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського (ІРНБУВ), Колекція університета Св. Володимира. С унів. № 99. Ч.ІІ. Укази Петра I, Петра II, Анни Іоанновны; Указ Петра I І.Скоропадському. 26 мая 1709 г. – С.1-12.
4. ІРНБУВ, Колекція університета Св. Володимира. С унів. № 99. Ч. II. Укази Петра I, Петра II, Анни Іоанновны. Указ Петра I І.Скоропадському 28 августа 1709 г. – С. 17-18.
5. ІРНБУВ, ф. II, од. зб. 23403 – 309 с. Экстракты и реестры царским грамотам и указам до гетманов и именным, а тако же царских царских листов до гетманов 1708-1762 pp. [1762 p.] – 309 с.; 3 октября 1709 г. Грамота гетману Иоанну Скоропадскому о отправке в Глухов иноземки Анны, завоеванной под Полтавой шведского войска царского вахмистра Айца Киापара Сварц Веллера жены – 12 с.
6. ІРНБУВ, ф. II. од. зб. 23403 – 309 с.; 23 марта 1709 г. Грамота Петра I прислана до гетмана И. Мазепы. – С. 246-247.
7. ІРНБУВ, ф. II. од. зб. 23403 – 309 с. 1 октября 1709 г. Письмо о высылке шведского полону. – С. 246-247.
8. ІРНБУВ, ф. II, 18612. Збірка В. Модзалевського – специфікація шведського війська, яке здалося Меншикову в Переволочній 30июня 1709г. з архіва Стокгольма. 1709.30.VI. – 9 с.
9. ІРНБУВ, ф. II, 22179-22194 Петр Великий Ф. II. 22193. Kopia listu Naiaśnieyszego Cara Jego Mości do Jásnie Welmoznego Jego Mości Páná Woiewody Belzkiego Hetmana Wielkiego Koronnego, z pod Pultawy die 27. Junij, Julij Anno 1709 pisanego – С. 1-4
10. ІРНБУВ, ф. 30, № 65. Служба благодарственная на Полтавскую победу 1709 г. Список конца XVIII в. – 39 с.
11. Якубова Т.А. Сучасні історичні дослідження історико-культурних фондів НБУВ та їх виховна функція / Т.А.Якубова // Українська освіта у світовому часопросторі: матеріали Третього Міжнародного конгресу (21-22 жовтня 2009р.). – К., 2009. – С.395-396.
12. Якубова Т.А. Библиографические, архивные материалы, фонд картографии НБУВ о крепости Очаков и Северном Причерноморье (XVIII столетье) /Т.А.Якубова // Украина в системе современных цивилизаций: трансформации государства и гражданского общества. Т. II: материалы III-й Международной научно-практической конференции (21-22 мая 2010). – Одесса, 2010. – С. 415-419.
13. Луняк Є.М. Історичні дослідження українського козацтва у Франції / Є.М.Луняк // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць [Вип. 3]. – Київ – Глухів, 2010. – С. 119 – 123.
14. Pamiętniki Jana Chryzostoma z Gosławic Paska z czasów panowania Jana Kazimierza Michała Korybuta I Jana III (1656-1688). T. XI. –Lwów, 1877. - S. 408.
15. Рева Л. Иван Мазепа та продовжувачі його справи у творчості Ілька Борщака (за архівними матеріалами Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського) / Л.Рева // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України. Росії,

Швеції та інших держав: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава. 2009. – С. 81-96с.

16. Якубова Т. Виховна функція історико-культурних фондів НБУВ (за матеріалами досліджень Гетьманщини та Північної війни (XVII-XVIII ст.) / Т.А.Якубова // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав.– Полтава, 2009.– С. 455-469.

17. Voltaire. Histoire de Charles XII. T.26. / Voltaire – P. : Impr. De la Société littéraire , 1785. – P. 196.

18. Послание Карла XII про полтавський погром у Стокгольм урядовій раді 1709, кінець липня // Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах. Упор. Сергій Павленко. – К., 2009. – С. 514-515.

19. Брюховецький В. Слово до читачів / В.Брюховецький // Іван Мазепа та його доба: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2008. – С.3-5.

20. Мірошніченко В. Формування соціально-історичної компетентності учнів при вивченні подій Північної війни в Україні та постаті гетьмана І.Мазепи / В.Мірошніченко // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава, 2009. – С.455-469.

21. Якубова Т.А. Місто-фортеця Очаків та його стратегічне значення в російсько-українсько-турецькому протистоянні XVIII ст. /Дис. 07.00.01. – історія України на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – К., 2006. –203 с.

Якубова Т.А. История Северной войны и города Глухова в материалах Института рукописи, французском и польском фондах Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского

Статья посвящена истории Северной войны и города Глухова, исторических биографий И. Мазепы, Карла XII в материалах историко-культурных фондов Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского. Данная тема представлена в исторической литературе французского, польского фондов, Института рукописей НБУВ. Малоизвестные фонды библиотеки представляют исторические работы Вольтера, И. Борщака, Р. Кириченко, в которых отображены факты исторических биографий И. Мазепы, Карла XII в период Северной войны на Украине.

Широкое научное раскрытие содержания историко-культурных фондов НБУВ о событиях Северной войны 1709 года на Украине позволяет сделать современную наиболее полную реконструкцию исторических событий Северной войны, истории Глухова, исторических биографий И. Мазепы, Карла XII во время их пребывания на Украине.

Ключевые слова: исторические источники, крепость Очаков, казачество.

Yakubova T.A. History of Northern war and city Hlukhiv in materials of Institute of manuscripts , the French, Polish funds of National library of Ukraine of V.I.Vernadskyi's name

Article is devoted to a theme of history of Northern war, city Hlukhiv, historical biographies of I. Mazepa and Charles XII in materials of funds of National library of Ukraine. The given theme is presented in the French fund , the Polish fund, Institute of manuscripts of National library of Ukraine. Little known funds of National library of Ukraine contain works Voltaire, I. Borshcak, R. Kirichenko's historical works in which are displayed the facts of historical biographies of I. Mazepa , Charles XII in Northern war in Ukraine. Wide scientific disclosing of the maintenance little known historical and cultural funds of National library of Ukraine about events of 1709, allows to make modern reconstruction of historical biographies of I. Mazepa, Charles XII in events of Northern war in Ukraine.

Key words: historical sources, Cossack the foreman, fortress Ochakiv.

15.03.2011 р.

УДК 94(477):(093.2)

**Ю.С. Шемшученко
П.О. Нюхіна**

ГЛУХІВСЬКІ УНІВЕРСАЛИ

У статті розглядається правотворча та правозастосовча діяльність глухівських гетьманів, проведене теоретичне дослідження гетьманських універсалів як нормативних актів за допомогою яких здійснювалося управління Гетьманщиною.

Ключові слова: Гетьманщина, гетьманські універсали, нормативні акти.

Як відомо, Глухів з 1708 по 1764 р. був гетьманською резиденцією і столичним містом Лівобережної України. Тут правили чотири гетьмани І. Скоропадський, П. Полуботок, Д. Апостол та К. Розумовський. Місто було центром національного відродження у формі гетьманської республіки.

Основними нормативними актами, за допомогою яких гетьмани здійснювали управління Гетьманщиною, були універсали. Наразі видано кілька збірок гетьманських універсалів, але їх правовий статус до цього часу залишається мало дослідженим.

Очевидно, що термін «універсал» був запозичений у Польщі. За Польською енциклопедією універсалами (від лат. universalis) у давній Польщі називалися листи короля до народу з нагоди важливих подій. З XV ст. універсали стають правовими актами (поряд з едиктами і декретами), якими регулювалися здебільшого економічні відносини. У XVI ст. Сейм почав приймати так звані «універсали поборові», якими встановлювалися податки, терміни та місце їх збирання.

Спочатку універсали оголошувалися окремо, а з XVII ст. їх видавали поряд із сеймовими конституціями, публікували в судових книгах та проголошували у публічних місцях (наприклад, на ярмарку).

В українських історичних джерелах універсалами називалися офіційні акти верховної влади Війська Запорізького, що містили в собі закони й розпорядження. Вони видавалися від імені гетьмана, склалися за прийнятою формою, підписувалися гетьманом і скріплювалися печаткою Війська Запорізького.

В Україні у XVII-XVIII ст. на зразок польських королів універсали видавали гетьмани, члени генеральної старшини та полковники. Ці акти стосувалися військових справ (оголошення походу), земельних відносин (підтвердження землеволодіння чи прав на маєтності), призначення на урядові посади, надання особистих або групових привілеїв (наприклад, містам), стягування податків, зовнішніх зносин тощо. Деякі універсали мали характер охоронних грамот.

В сучасній українській юридичній літературі, зокрема в «Юридичній енциклопедії», поняття універсал тлумачиться таким чином: універсал –